

XVIII.

A szombatosok Erdélyben.

(Történelmi tanulmány.)

Egy tárgyat vettem fel, melynek még eddig történelmi nyomozója még nem akadt, melynek adatai még összegyűjtve nincsenek, s történetét még organicus egészszé önteni nem lehet a nélkül, hogy a későbbi történetbuvároknak tévútakra alkalmat ne szolgáltassunk. De mindenesetre összeállítottam annyi anyagot, hogy ezen homályban lappangó történelmi momentum sok oldalról meg lesz vizsgálva. Ennyit előadásom mentségére.

Mi a tárgy fontosságát illeti, mennyiben eszme, még pedig egyszerű ezerektől képviselt eszme körül forog, mennyiben ha meg nem akadályoztatik, talán új vallásfelekezet keletkezésére adott volna legalább Erdélyben alkalmat: minden esetre bir azon fontossággal, mint némely eszmét sem képviselt férfi fellépésének s bukásának története. Egy eszme, mely hatvan éven át fenn bírta magát nyilván, s titokban majd háromszáz esztendőn át tartani: még se lehetett oly ábránd, oly vastag tévelygés, hogy legalább a történelem lapjain egy pár sort ne nyerhessen. E mellett jellemzi a kort, azt a bibliához való szoros tapadást, mely a nagy reformáczió inyen sok helyt oly élesen nyilatkozott.

Ismerjük a kérdést, hogy Erdélyben, János Zsigmond fejedelemségében a megkezdődött reformáció sebes léptekkel fejlett, hogy 1557-ben a lutheránus, hogy 1564-ben az ev. református, 1568-ban az unitárius vallás törvényesnek ismertetett el. Azonban a még forrongásban lévő vallásbeli reform-eszmék tengereből, legalább némely pontokra nézve, egy új ütötte fel magát, s ha a katolikus Báthori-ház nincs akkor a fejedelmi trónon, hová fejlett volna, nem lehet egy hamar megmondani.

Ezen eszme: a szombatoság.

II. Hogy mi volt valósággal azon ki nem fejlett secta, mely-

nek követőit ma szombatosoknak, deákosan régen judaizánsoknak volt szokás nevezni, arra a vallástörténet nyomozók különböző elferdített feljegyzéseket hagytak fenn. Benkő József szerint: dogmájuk az, hogy egy Istent hittek, disznóhúst nem ettek, s a vasárnap helyett a szombatot ünnepelték. ¹⁾ Gelei Katona István szerint: „Az új testamentumon s az evangéliomon épenséggel kiadván, csak az óhoz, és a Mózes törvényéhez ragaszkodának, annak cze-remonias tiszteletét gyakorlák, a vasárnap és nagyobb keresztény ünnepek helyett a szombatot és a zsidó ünnepeket ülték, és minden helyeken magoknak külön zsinagógákat építvén, azokban minden szombatonként a Mózes öt könyveit olvasták; testeiket zsidó-módon sanyargatták; az eledelekben való válogatást, és a tiszta és tisztátalan állatok között való különbséget megtartották; sőt a mint hallogattatott, néhol-néhol még férfi gyermekeiket is környülméltették. A mi pedig legnagyobb és szörnyüségeseb, még olyak is találtattak, a kik sem menyországot sem poklot, s talán még Istent sem hittek; hanem elméjükben némi-némi csudás phantasiákat és opiniokat faveáltak, forraltak.“

De ha a nyomozás többet nem derített volna is fel, mint azon eredeti énekes-könyvüket, mely a kolozsvári unitár. coll. könyvtárában található, s melyben főbb hitczikkeiket szent énekekben magok állíták össze: ez magában elég tanuság arról, hogy az idézett történészek s más részint egykoru krónikások vagy csak hir után irtak, vagy vallási ellenszenvből szándékosan festettek drasticus szinekkal.

Nem lévén czélunk dogmáikat nyomról nyomra kísérni, az idézett énekes-könyv után ²⁾ csak egy pár megjegyzést teszünk.

Az Istenről e felekezet a legméltóbb s legtisztább fogalmakkal birt... A háromságot merőben elvetvén, egyetlen egy Istent imádtak, mit egyik énekők így fejez ki:

A régi szentek a Krisztus előtt,
Kik tégedet ismertek,
Azokban egy is háromság nevet
Csak ingyen sem hallott.
Nem ismertek-e hát azok, Uram,
Tégedet jól addig? --

1) Jos. Benkő, Transilvania II. 221. — 2) Ezt Lugosy Ist. debreczeni tanár is ismertette. Uj magy. muz. 1850—51. III. füz.

Megmondta volna még teremtéskor,

Ha több lettél volna.“

Eredete e hitcikknek, szerintök, Krisztus születése utáni, kinek Atyjáhozi viszonyát a szent szövetségbe meghívott pogányok helytelenül fogván fel, az Isten egységét előbb a fiuval, aztán a hármasság kedvéért a szent lélekkel is szaporították; — mit a szombatosok az annakelőtte sok istent valló pogányság hajlamából magyaráznak.

Krisztus személyit a mi illeti, a szombatosok őt Isten fiának, de nem Istennek, hanem embernek vallják, s létezése kezdetét a szüztöli születésétől dátálják.

„Megtanultuk azt mi, hogy csak egyedül vagy (t. i. az Atya)

Társ nélkül, mindennek hogy te bírója vagy;

Utánad nagyobbá szerelmes fiadat

Ember Jézus Krisztust tetted, és hagytad azt :

Hívek ő fejkül tartanak mint királyt.“

Ámbár, miben áll szorosán ez istenfiuság, közelebbről meg nem határozzák, mindazáltal Krisztus személye iránt a legmélyebb tisztelettel viseltettek; codexünk több helyen Krisztus urunk, Úr Krisztus, Nagy Messiás, Istennek szent fia, s több ilyen kifejezéssel említi.

Az ünnepekről énekeikben kimutatják, hogy a karácson, húsvét, pünköst, úgy a hogy a többi keresztények tartják, mind pápai találmány, melyeket a biblia nem rendel. A „vasárnapot Sylvester pápa tünteté vasárnappá“. Egyedül a szombatot ajánlják, mely kezdet óta az emberek előtt szent volt. Az új évről mondják:

„Új esztendőt a nagy Urnak ki szentel igazán,

Tisri hónap törvény szerint tartja első napján,

Hátra vetvén kús karácsonyt, mert pápa-találmány.“

Mintha az új testamentom elvettetett volna, nem áll, valamint azon vád sem, mintha sem mennyországot, sem poklot nem hittek volna; mire elég legyen codexünk legutolsó lapjáról e pár sort idézni:

„A mi halálunk után,

Mely igen közel vagyon,

E két dolog forog csak elő.

Az egyiknek a vége

Örökélet, boldogság,

Örökkévaló gyönyörűség;

Másiknak veszedelem,
Végzetetlen kárhozat,
Mind testi és lelki gyötrolelem.“

A szombatások dogmái valóban nem voltak mások, mint a Dávid Ferencz által alapított unitárius vallásé, kivévén az ünnepeket s némely külső szertartásokat illetőket, melyekre őket a biblia némely helyeinek szószerinti vétele vezette, a mi azon időben Europa szerte annyi bibliakutatót félrevezetett. ¹⁾

A szombatások hazája a székelyföld s főkép Udvarhelyszék volt. — A szombatosság eszméje hogyan keletkezett, hogyan felett, hogyan bukott meg s enyészett el, s mennyiben tartja fenn még magát: legyen szabad e nézetekre a napfényre jött történeti adatokkal felelnünk.

III. A traditio, s utánok írónk egyrésze, mai napig azon balhiedelemben van, hogy ezt Pécsi Simon, Bethlen Gábor cancellára, Lengyelországból hozta Erdélybe. Maga Benkő sem ismerete eredetét, s Pécsinek körüle igen nagy szerepet tulajdonít. ²⁾ Hogy ezen felfogás tévedésen alapszik, hogy Pécsi előtt kezdődött, hogy Erdélyben, illetőleg a Székelyföldön vette kezdetét: arra nézve a történelem biztos felvilágosítást nyújt.

Ismeretes tény, hogy az unitáriusok kezdetben a Krisztus istenségét mindjárt kétségbe vonták. Némelyek szerint már János Zsigmond uralkodása vége felé, mások szerint a katolikus Báthori István fejedelemsége alatt az unitáriusok e tanát vissza akarák vezetni. Blandrata meg lévén nyerve, még csak Dávid Ferencz unitárius püspökkel kellett visszavonatni. E végre Miles szerint 1571-ben, mások szerint 1579 jun. 2-án Fejérvárra vitatkozó gyűlés tartott, melyre Dávid Ferencz megidéztetett, s mert tanát vissza nem vonta, örök fogságra ítéltetett. ³⁾ Ezen vita alkalmával Blandrata Dávid Ferencznek azt veté oda, hogy ezen állítására zsidóságra tér át. ⁴⁾ Egy más egykoru szász krónikás Dávid Ferencz elzáratásának okául szintén azt jegyezte fel, hogy „zsidó lett.“ ⁵⁾

Ezen vonatkozásnál azonban tisztább adatunk is van. Egyik csaknem egykoru krónikásunk, kinek ide tartozó előadása itt következik:

1) Szombatások, kik a vasárnap helyett, a biblia betűje szerint, a szombatot akarják ünneppé emelni, s magok ezt ünneplik is, ma is vannak Angliában. Szerk. — 2) General. Transilv. II. 241. — 3) Chronicon Fuchsio-Lupino-Oteardianum I. 71. — 4) Miles, Würg-Engel 125. — 5) Kővári, Erdély Tört. IV. 34

„János Zsigmond ezenközben felnevekedvén, mind birodalmában s mind pedig ideje szerént reája vigyáza mind a Dávid Ferencz újította, mind pedig a Calvinus tudományára, mert mindenik fél az ő vallását a királynak igen commendálja vala; de végre a három tudós embernek, ugymint Dávid Ferencznek, Blandratának és a Frankennek értelmén állapodék meg a király és azokat (az unitárius vallást) fateálni kezdé, a többit pedig megvetni; és így aztán asseclái kezdé lenni ennek is az értelemnek a királyra nézve.

„Ebben a király mellé állának sokan a nagyságos urakból is, ugymint a Kendiek s sokan többen is; azután a városok közül Kolozsvár, Torda, Dézs; és a székelységen is néhány faluk és darabföldek a székely főemberekkel együtt arra az értelemre szakadának. Ezeknek is a Hallereknek az elei, ugy a szüle apja Haller Gábor és az Eőssi András, a ki Szent-Erzsébetet birja vala, Hallerrel együtt acceptálák az arianismust és socinianismust.“¹⁾

„De végtére aztán egy oly korban, ugymint a mint emlékezem 1588. esztendő tájat esmét megújula és kétfelé szakada az arianus vallás; mert Szent-Erzsébeten lakik vala egy főember, kinek Eőssi András vala a neve, ez — mondom — a didig olvasá a bibliát, hogy szépen kitalalá belőle a szombatos vallást, és nagy sokakat elhíttetett vala, a szentírásnak világos locusait mutogatván a nagy együgyü községnek; és így csakhamar két vallás lett az egyből, ugy mint arianus és szombatos vallás. E pedig oly igen elterjedt vala főképpen a székelységen mind a kettő, hogy nagy darab tartományok oltalmazzák vala. Hanem aztán Báthori Zsigmond idejében circumscribálta az ország a gyűlésben: hogy négy vallás recipiáltatván, a többi ha volna, vagy lenne valami oly innovatio, tehát sub amissione capitibus et bonorum letéssék és ellene álljanak és exequálják. De azzal azoknak asseclái semmit nem avagy keveset gondolának, mert szintén ugy exerceálták valamint akarták. Itt Vásárhelytis nagy fészket vert vala az arianus vallás is; de aztán a mint oda feljebb mondám, abban meg nem maradván, szombatosokká lettek vala. Ezek voltak fő követői: Borsos Tamás bátyám, ki az anyámmal mind egy volt, és Szabó Gáspár sógorunk, Szabó Menyhért, Eötvös Miklós és Eötvös Péter, Szőcsi Pál, többek is voltak. Ugy vagyon, hogy 1599-n Mihály vajda az országot

1) Erd. Tört. Adatok I. 27—28.

birá. 1600 esztendőre kelve, itt Vásárhelytt őket megfenyítette volt a tanács ezért; Kovács Pál bíróságában, tehát alamentek volt Mihály vajdához e dolog felől, és az ország articulussát megmutatták volt a vajdának, hogy végzett arról az ország valamit régen.“ „Mihály vajda látván az országnak arról való végzését, legottan szabadságot ada, hogy azokat, kik itt a városban lésznek, az articulus szerént exequálja a tanács és biró. Onnat megjövéen, mint-hogy Szabó Gáspár vala serényebb az új vallásban: tehát reája menének és minden nehelő irógatásait, kit E ő s s i A n d r á s t ó l hozott könyvből irt vala, elhozák házától és a perengér alatt cigánynyal megégettetik; ő magát meginték, hogy aféle újításnak, melyet az ország megtiltott, békét hagyjon, ne újítson, hanem maradjon meg a négy receptá religiónak egyikén, melyiket a lelkiismeretje szerint választja és tartani akarja. De ez uttal is igen keveset gondolának vele, nem is exequálák őket az articulus szerint; mert Kovács Pálnak, a birónak atyafiai valának, és egyébaránt is atyafiság és előkölt tanácsbeli emberek valának. Szabó Gáspár azon esztendőben meghala, maradának négy fiai: István, Sebestyén, Gáspár, György, kikre reá marada a szombatlás.“ ¹⁾

Mielőtt kronikásunkat folytatnok, ki a szombatosság M. Vásárhelyeni történetét adja, jónak látjuk egy más kronikából ez időre egy országos mozzanatot megemlíteni, mint következők:

„1595-ben Szt. György-napi gyűlésben Fejérváratt végezének egy articulust a szegény sabbathariusok ellen: hogy persequálják őket; az kinek persecutioját Mindszenti Benedek, ki akkor udvarhelyi főkapitány vala, el is kezdé Udvarhelyszék és Marosszékbén, de az Isten nem bocsátá őtet abban elő, hogy azoknak vérében kedve teljék; mert az mikor szinte in ferventi vala az persecutioiban, csak meghozák a hírét, hogy Szinán basa igen kötteti az Dunát által Fekete Gyirgyónál Havasalföldre; ki ugy eszét veszté a religió persecutiojának és inquisitiojának, hogy azután nem leheté a nyavalyás embernek soha néki módja a religio persecutiojában.“ ²⁾

Mint ezekből láthatni, a szombatosság ellen már Báthori Zsigmond országgyűlésileg fellépett; azonban a politikai események az ügyet háttérbe szoríták. Folyt tehát a tévelygés, még pedig hogy mily mértékben, arra nézve folytatjuk M. vásárhelyi kronikásunkat, a következőkben:

1) Erdélyi Tört. Adatok I. 29—30. — 2) Erdélyi Tört. Adatok I. 29, 31.

„És mikor immár az országból (Báthori Zsigmond Sinán ellen) kiment volna, tehát ez alatt itt Vásárhelyt a kik szombatosok és arianusok voltak, egymással elhitették azt, hogy Sinán basa megveri ezúttal Havasalföldében Zsigmond fejedelmet, és onnat bejővén, Erdélyt csak elfoglalja Tanácsot tartván azért a fenn megirt szombatosok, irtanak egy könyörgő levelet a budai basának.“

A levél M. Vásárhelyt kél 1595. jul. 15-én, Borsos Tamás, Szabó Gáspár, Szabó Menyhért, Eötvös Miklós és Eötvös Péter aláírásokkal, kik kérik, hogy mivel ők csak egy Istent hisznek és tisztátalan állatot nem esznek, a hatalmas basa, ha majd úra lesz Erdélynek, legyen kegyelmes hozzájuk. — E levél ha nem is költött, de valószínűleg nagyon elferditve adatik. ¹⁾

IV. Krónikairóink fennebbi előadása nem csak a hitvallás egyes pontjaira vet világot, hanem egyszersmind kezdőjét is megnevezi Eős s y Andrásban; sőt keletkezésének idejét is meglehetősen meghatározza.

Honnan és hogyan jött Eössy a szombatosság eszméjére, nyomát feltalálni nem birjuk. Hogy ő és nem Pécsi Simon volt kezdője, már csak azért is határozottan fel lehet állítani, mert a kezdet Pécsi kora ifjúságára esik. Azonban, Pécsinek mégis már ekkor részének kellett benne lenni, különben azon jelenetet, hogy Eössy Pécsit, ki azon időtájban, hol Eössy lakott, Szt.-Erzsébeten iskola-tanító, s mint ilyen Eössy fia tanítója volt, hogyan fogadta volna fiává s jószágainak örökösévé, hogyan küldte volna ki keleti nyelvek tanulására, máskép kimagyarázni nem lehet. Ezen viszony több volt mint szellemi rokonság, világosan indicálja azt, hogy Eössy Pécsiben új hitágazatának tovább terjesztőjét hitte és remélte. Különben is sokkal valószínűbb az, hogy ezen ötletre a hajlott koru, a fiai elvesztése miatt megtörött kedélyü Eössy jött, mint Pécsi Simon, ki mint roppant természeti adománnyal megáldott fiatal ember, más vágyakkal lehetett felruházva.

Nézetem szerint, ha Pécsi Simon kezdője lett volna e hitvallásnak, vagy csak melegen csüngött is volna fiatalságában rajta, miután hosszas utazásából haza jött, 1599-ben, Báthori Zsigmond udvarában, hol a jesuiták oly nagy szerepet játsztak, nem nyerhetett volna mindjárt kezdetben akkora befolyást, hogy Báthori Zsigmond őt nem csak titoknokának fogadta, de egyszersmind azon

1) L. Erd. Tört. Adt. I. 30—31. l.

kevés hívei közé vette fel, kik őt az országból bujdosásra kísérik. E mellett szól az is, hogy a mint látni fogjuk, Báthori Gábor s Bethlen Gábor fejedelmek alatt a szombatosok üldözése keményen megkezdett, s Pécsi Simon, ki Báthori Gábor alatt tanácsosságra, Bethlen Gábor alatt cancellárságra emelkedett, egyelőre sem az üldözés akadályozói, sem az üldözöttek sorai közt, sehol egy szóval sem említetik.

Pedig, hogy Pécsi fénykorában, midőn e vádat ellene mint új ember ellen, bár hányan felhasználták volna, a szombatosok kemény üldöztetés alá vonattak, arra nézt két adatot idézünk.

Egyiket Báthori Gábor fejedelem korából, ki 1610. mart. 25-ére Beszterczére országgyűlést hivatván össze, a szombatosok ellen a következő gyűlési végzést hozatá:

„Vagynak — úgy mond a végzés — sokan ez országban, kik nem tartván az religioban való innovatiók ellen emanalatott articulusokhoz magokat, az innovatiótól nem szűnnek, hanem zsidó hitet és zsidó ritusokat követvén, Isten ellen való káromlásokat szólnak; tetszett azért országul, hogy efféle religiön valókat az jövendő gyűlésre citáltassa Felséged, holott ha ad meliorem mentem nem redeálnak, törvény szerént büntettessenek, interim az papok, kik káromlásokat szólottak, tisztességes custodia alatt tartassanak“.)

Azonban Báthori Gábor fejedelemsége zavarba jövé, ezen végzés foganatosításának nyomait nem látjuk.

Utána Bethlen Gábor következővén, mint buzgó református, azon gondolatnak adott helyet, hogy Erdélyben, hol a rom. katholicus vallás már csak Csikra volt szorítva, ha lehet, az unitárius vallást is korlátok közé vesse. Hogy erre szállhasson, mindenek előtt a szombatosokat vette üldözés alá.

E végre az 1618 oct. 4-én tartott országgyűlésen kemény propositioval lép fel, melyben miután előadja, mint áll neki, Istentől rendelt fejedelemnek, tisztében ő felsége igaz tiszteletét védelmezni, az országnak pedig őt ebben, Isten rettentő boszuja elkerülése végett híven támogatni; többek közt így szól: „Mi azért, efféle istenkáromló sectáknak birodalmunkból való kitisztításában fejedelmi tisztünk szerint procedálni akarván, mindazáltal kglteknek elsőben akartuk hírré adni, intvén szeretettel, velünk együtt Istenhez való igaz zelusát megmutatván ezen gyűlésünkben, szor-

1) Törvényezikk. Erdély Tört. Tára II. 144.

galmatosan keresse ki afféle sectáknak auctorit, promotorit, fautorival együtt, és büntetetlen ne szenvedjünk; sőt a régi szt. királyok decretumi szerént kegyelmetek is végezzen oly módon erről, hogy ha kik publice avagy privatim, akár tanítók, akár egyéb rendek az recepta religion kívül való sectákban találatnak, most és ennekutána is, minden kedvezés nélkül büntetessenek mind személyökben, mind javakban, s a kegyelmetek végzése legyen perpetuum decretum. Hogy így az felséges Istennek méltán felgerjedett haragját mitigálhassuk, külső országokban is felölünk a sokféle vallások miatt költ gyalázatos hirünk nevünk abolevaltassék. Az Istenét így elsőben megadván, annakutána kegyelmetek is boldogul fordithatja elméjét egyéb előtte való szükséges dolgok végzésére.“ Határozat lön, hogy ő nga maga hatalmaztassék fel directora által a karácsonyig meg nem térőknek citáltatására s megbüntetésére.

Ezen országgyűlési végzés következtében Dajka Keserü János, ref. püspököt teljhatalmu személyesének nevezvén, Erdő Szt.-györgyön 1618 nov. 11-kén Radeczky Bálint unitárius püspök által egyházi gyűlést hivatott egybe, hová a szombatosokat, kik ezen a vidéken mint az Eőssy és Pécsi jószága szomszédságában voltak leginkább elterjedve, meghivatta. Mire a szombatosokat azon csapás érte, hogy a szentgyörgyi egyházi gyűlésben az unitáriusok őket keblőkből kizárták, s a fejedelmi személyes pedig kivitte, hogy visszatérítésöket a református papokra bizzák. ¹⁾

Hogy mily szigoruan járhattak el a szombatosok ellen, legyen elég annyit megemlíteni, hogy Dajka Keserü háromszáz katoná kíséretében Háromszékre ment, s mivel azon időig ott a reformátusok és unitáriusok egy templomba jártak, hol a pap egyik, a mester a másik valláshoz tartozott: a templomokat elszedé, az unitárius papokat elfogatá, s az unitárius püspök az egész nemzeti fejedelmi korban Háromszékről kitiltva maradott. S meg kell említenünk azt, hogy ezen eljárást magok a rendek megsokalván, s belátván, hogy a szombatosok üldözése ürügye alatt az unitárius vallás is megtámadtatott, 1622. sept. 29-én, Beszterczén országgyűlés tartatván, articulusba tették, hogy a szombatosok veszítsék ugyan személyöket illető vagyonukat s fejöket megválthatólag, de mind ezt a rendes törvény útján. ²⁾

1) Székely Sándor, Unitária vallás története Erdélyben, 133 l. — 2) Approbata Const., I. R. 4. tit.

Talán a szigorú fellépés e hitágazatot e ponton megsemmisítette volna, ha Pécsi Simon bukása ép ez időben nem következik be. Mint tudjuk, Bethlen Gábor a bécsi udvarral harczban állván, Pécsit 1620-ban a csehek segítségére küldte, azonban, mert állítólag elkésett, gyanuba, s 1621-n szamosújvári fogságra esett. Ugy kell lenni, méltatlan s a történet által soha se bizonyított bukása, fogsága, s nevének e közbeni halála verte fel lelkében fogadott atyjától örökölt tévelygését; s mire 1630 körül, Bethlen Gábor halála után, börtönéből kiszabadult, mint szombatos lépett ki.

Hihetőleg börtönbeli magányának köszönhette, hogy széles nyelvismerete segélyével a szent írók tanulmányozásába elmerült, szombatos énekeket írt; valamint azt is, hogy miután kiszabadult, a politika helyett, vallásos elméletek terjesztésében lelte gyönyörét, s mint szellemdús férfi, nem csak a népnél, de egyszersmind a főrendeknél is követőkre talált.

Pécsi ezen fellépése a szombatoságnak felismerhetetlen lendületet adott, mi I. Rákóczi György fejedelem figyelmét és kapzsiságát nem soká kerülhette ki. Az üldöztetést csak hamar megkezdete.

V. Honi törvényeink alapján a hitújítokat fő- és vagyon-vesztés fenyegette. I. Rákóczi, ki az uralkodást családjában megakartá örökíteni, a jószágelkobzásoknak nagy barátja volt. Ez alapon 1635. aug. 29-re Fejérvárra országgyűlést hivatott össze, s végzést hozatott, mely a szombatosokat fő és vagyonvesztés fenyegetése alatt felhitta, hogy azon év karácson napjáig valamely bevett vallás keblébe térjenek vissza.

A kitűzött határidő elmult; azonban a Székely Mózes és Bethlen Istvánnali viszály a fejedelemnek és országnak másnemű gondokat okoztak. Mindamellett, a mint a trónkövetelők le voltak ültetve, a szombatosok ügye ismét szönyegre jött. Az alkalmat erre az unitárius papok közt kiütött viszály idézte elő.

Az unitáriusok belátva azt, hogy a lengyel eredetű Radeckzy Bálint püspökük alatt, mert a magyar-nyelv nem értése miatt az ekkleziákat nem vizitálhatta — igen sok egyháziközségeet elvesztettek, ez okból 1632-ben meghatározzák, hogy ezután csupán csak is magyar nemzetbeli püspököt választanak; minek következtében 1636. decz. 17-én Beke Dánielt választák püspökké. E választás nagy mozgalmat idézett elő. Beke vetélytársa Rávius, más-

kép Szörös Mátyás, kolozsvári szász unitárius pap, fellépett, az unitárius szászok s a lengyelhoni unitáriusok előtt azzal kezdé vádolni Beke választóit, hogy ezek a megalapított unitárius vallástól eltértek, s hittanukat újításokkal toldották meg, s mondhatni új sectát kezdettek. ¹⁾ I. Rákoczy György az alkalmat megragadta, fejedelmi jogánál fogva közbelépett, Beke Dániel püspököt felszólította, hogy az unitáriusok hittanát a Krisztusról formulázza s terjessze fel; a püspök a fejedelem kívánatára egy szerkesztményt adott be, melyben a Krisztust Isten fiának vallotta; beadványát a szentírás számtalan helye idézésével bizonyítja, s azt az 1638. ápr. 13-án Fejérvártt tartott országgyűlésre benyújtotta. ²⁾ E gyűlés nem bocsátkozott a tárgy érdemébe, hanem törényczikkei elsejében őket megidéztteté, s jul. 1-én Dézsre egy gyűlés határozottatott, melyre mintegy 50 világi és egyházi főember neveztetett ki.

A fejérvári gyűlés eloszlása után Kolozsvártt a nyomozás és befogatás megkezdődött. ³⁾ Bekövetkezvén a dézsi gyűlés, a megidézett unitáriusok megjelentek. Rávius Mátyás és társai a magyar unitáriusok ellen sorompóba léptek; a vitatkozás megkezdődött; Toldalagi János, unitárius főúr, a rendeket ünnepélyesen felszólítja, hogy nehány pap egymásközti háborgását ne néznék az egész vallásfelekezet ügyének; a püspök beadá a Krisztusróli — 1579. jul. 2-án kelt s az ország által elfogadott kátékhézist; kijelenté hogy az unitáriusok ma is ezt vallják: a rendek ezzel megelégedtek, azonban pótlólag határozatba ment, hogy a mit az unitáriusok addig is vallottak ugyan, de nem prédikáltak „a Krisztus imádását, könyörgésekbeni segítségül hívását, az Atya, Fiu, Szent-Lélek nevébeni keresztelést:“ kötelességöknek ismerjék.⁴⁾

Az unitáriusok ügye ki lön egyenlítő. Egy okmány keletkezett, az ugynevezett dézsi complanatio, melyet a fejedelem s 56 világi és egyházi ur aláirt, s azzal a kérdés unitáriusokat illető része jul. 7-én be lön fejezve. Azonban, a szombatosokat a nagy csapás, mit egy félszázadon át ki tudtak kerülni, végre is utólérte. A végzés a szombatosokat azon kedvezmény alól teljesen kizárta, s egy határozatnak kellett keletkezni, melyet azonban nem fedezhettünk fel, s ez által a szombatosok felett a törvénynek szabad kezét engedtek.

1) Székely Sándor, Unitária vallás története Erdélyben 138. Erd. Tört. Adatok IV. 215. — 2) Beadványát lásd Jos. Kemény Apparatus Epistoláris VIII. 247. — 3) Erd. Tört. Adatok IV. 215. — 4) Lásd a végzést, Jos. Kemény, App. Epist. VIII. 257.

A fiscalis direktor fellépett, július 7-én kimondták a fő- és vagyonvesztést, s a szigoru büntetést azonnal végre kezdték hajtani. Toroczkait, kolozsvári ötvöst, a dézsi piacon megkövezték, a többit rakásra zárák, s várakba küldözték, hogy Várad, Székelyhid, Jenő, Déva, Fogaras, Szamosujvár, Kővár nem győzték békókkal. A fejedelem július 12-én kelt rendeleténél fogva, mint gonosztevőket, építkezésre fordíták. ¹⁾ Azonban a kik akkor vagy később valamely bevett valláshoz visszatértek, azok megmenekedtek.

Kiket ítéltek el a dézsi gyűlésen a szombatosságért, nem tudjuk megmondani, mert arról semmi névlajstromot nem birunk. De hogy ez alkalommal, s folytatólag későbbben is sokakat notáztak, hogy a szombatosság miatt sok tehetős család elveszté jószágait: azt kézirati okleveleink eléggé bizonyítják, s közülök néhányat elészámítunk.

Pécsi Simon volt, kit a büntetés legszigorubban sujtott. Sok szép jószágából mi megmaradt volt, Viszolyát, Paszmost, egész falukat, ugyszintén a répafalvi, kóród-szentmártoni, udvarhelyi, szénaverősi, fületelki, kóródi, solymosi, kisszöllősi részjószágait ez alkalommal elvesztette, s csak is Szent-Erzsébetet hagyták meg neki hetven jobbágygal.

A reá mért büntetést, s az az alóli felszabadulását a következő okmány formulázta:

Nos Sigismundus Barcsai de Nagy-Barcsa, Gabriel Mindedsenti de Vicze, Comes Cottus Dobocensis, Thomas Nemes de Hidvég, Capitaneus, Michael Dániel de Vargyas Judex Regius Trium Sedium Sicul. Sepsí, Kézdi et Orbai, Paulus Ugron de Abrahámfalva, itidem judex Regius sedis Siculicalis Udvarhely, Barbara Petki generosi quondam Dni. Georgii Apafi relicta vidua et Stephanus Apafi de Apa-Nagyfalu, Stephanus Bagotai de Mikefalva, judices Cottus de Küküllő, Petrus Orbán de Lengyelfalva, vice judex Regius sedis Sicul. Udvarhely, Joannes Thordai de Somogyom, Stephanus Kálnoki de Köröspatak, Paulus Damokos de Alcsernáton, Andreas Henter de Sepsí Szt. Iván, Balthazár Székely de Kilyén, Demetrius Mihálcz de Ilyefalva, et Valentinus Kis Pál de Dicső Szt. Iván. Damus pro memoria, et in testimonium praesentibus, quibus expedit universis. Hogy az mint az elmúlt 1635 esztendőbeli generalis gyűlésben

1) Erd. Tört. Adatok 10. 50.

megújítván és confirmáltatván a nemes ország, annakelőtte a zsidó z ó t é v e l y g é s b e n l é v ő e m b e r e k n e k , és négy recepta religiók közül akár melyikre való megtérésekről lett végzésit és articulussit, azon elébbi végzések szerint, akkor is utóbban bizonyos határt és napot is, ugymint azon 1635 esztendőben leendő, immár pedig elmúlt karácson napját rendelte és végezte volt megtérésekre való határnak, hogy valakik a zsidó z ó t é v e l y g é s t t a r t ó e m b e r e k k ö z ű l a k k o r r a és addig az 4 recepta religiók közül valamelyikre a zsidó z á s b ó l m e g n e m t é r n é n e k , evocáltatván a fiscalis director által, azután az nap, avagy terminus után következő elsőbb gyűlésre fejeket, jószágokat és minden ingó és ingatlan marhájakat, javakat elvesztenék érette. De nem gondolván azzal nagy sokan abban a tévelygésben való emberek közül, nem csak az elvégzetett karácson napjára, hanem ezután még sem tértek a recepta religiók közül egyikére is, hanem azon zsidó z ó t é v e l y g é s e k b e n v a k m e r ő k é p p e n m e g á t a l k o d t a k . K i k n e k e v o c á l t a t á s o k a t h o l m i e g y é b s u l y o s d o l g o k , g o n d o k m e g a k a d á l y o z v á n e l é b b n e m e v o c á l t a t h a t t á k , h a n e m j e l e n v á l ó 1 6 3 8 . e s z t e n d ő b e l i g e n e r á l i s g y ű l é s r e F e j é r v á r r a , a z m e l y g y ű l é s r e i s , a z n e m e s o r s z á g h a l a s z t o t t a v o l t e g y é b t e r h e s d o l g o k m i a t t , a z o k c a u s a i n a k m e g l á t t a t á s á t , a z u n i t á r . r e l i o n k i v ű l , a z m á s 3 . r e c e p t a r e l i g i o n v á l ó ú r é s f ő f e r e n d e k k ö z ű l m i n d a z 3 . n á t i o b ó l a z o n g e n e r á l i s g y ű l é s b ó l , a n e m e s o r s z á g b ó l a z u n i t á r i a r e l i g i o n l é v ő k k ö z ű l a n n a k e l ő t t e i n d u l t a t o t t e g y e n e t l e n s é g e k n e k e l i g a z i t t á s á r a v á l o g a t o t t s z e m é l y e k e l e i b e n D é e s r e , a z a k k o r j ö v e n d ő j u l i u s n a k e l s ő n a p j á r a . A z h o v a i s a m i k o r r a i s c e r t i f i c á t u s o k l é v é n , a z z s i d ó z ó e m b e r e k t ö r v é n y e s e n , o t t a z e g é s z v á l o g a t o t t ú r é s f ő f e r e n d e k t ő l , s a t á b l a b i r á i t ő l a z o r s z á g v é g z é s e e l l e n c s e l e k e d e t v a k m e r ő e n g e d e t l e n s é g é r t , é s r e c e p t a r e l i g i o r a v á l ó m e g n e m t é r é s e k é r t f e j ő k , j ó s z á g o k é s r é s z e k s z e r i n t v á l ó m i n d i n g ó . é s i n g a t l a n j a v a k n a k v e s z t é s é n c o n v i n c á l t a t t a k é s c o n d e m n á l t a t t a k , k i k k ö z ő t t S z . E r z s é b e t i n a g o s P é c s i S i m o n i s a z o n v a k m e r ő s é g b e n t á l á l t a t v á n , é s a z o r s z á g t ő l p r a e f i g á l t a t o t t t e r m i n u s i g r e c e p t a r e l i g i ó k r a e g y i k r e i s a z s i d ó z ó t é v e l y g é s b ó l m e g n e m t é r v é n , c i t á l t a t o t t , é s a z o n s e n t e n t i á b a n e s e t t v o l t . M e l y é r t ő t e t a z k e g y e l m e s u r u n k f e j e d e l m ű n k ő n g a a z ő e l l e n e p r o n u n c i á l t a t o t t é s k i a d a t o t t s e n t e n t i a s z e r é n t m a g a s z e m é l y e b e n i s , f o g s á g é s t a r t o z t a t á s a l á t é t e t v é n , j ó s z á g á t é s j a v a i t i s e x e q u á l t a t v á n , é s e l f o g l a l t a t v á n , a z ó t á t ő l f o g v a a z o n b a v o l t d o l g a . M o s t a n p e n i g a m i m e g m o n d o t t k e g y e l m e s u r u n k , f e j e d e l m ű n k ő n g a b e

csületes tanácsi úr és egyéb rendeken való főfő hiveinek és nékünk is ő érette való alázatos törekedésünkre, könyörgésünkre kegyelmesen, elegendő jó kezesség alatt elbocsáttatását és ez alább megirandó rész jószágok és bizonyos conditiok alatt való megadatását, mi löttünk és vagyunk kezesek, az mi kegyelmes urunknak ő ngának Pécsi Simon maga személyéért egy summában 10,000 magyar forintig ez alább megirt mód szerint és conditiok alatt: 1-ör hogy immár vénségére az igazságos Isten, kedve ellen is vele megesmertetvén, abban állhatatos, tökéletes, nem képmutató leszen. 2-or Sem titkon, sem nyilván, szóval, irás, izenet és egyezés által nem practicál senkivel olyanokkal és oly dolgokban magát nem társalkodtatja és elegyiti, melyért derekas és helyes suspitiot is magára vonhatna vagy szerezhetne. 3-or Igaz, tökéletes hazáfi és mi kegyelmes urunknak ő ngának is olyan hive leszen, az ő nga hűsége mellett és életét is elfogyatni kész léssen, és . . . a mi több kívántatik, azt az mint a mi kegyelmes urunk ő nga szokta, megformálván ő nga Pécsi Simont is praestálja. 4-er Az Erdélyország határán kívül sem az magyarországi partiumban, sem sehová ki nem megyen, ez országban szabados járása, meneteli engedtetvén eő ngától az hova szüksége tartja. 5-ör Valahonnan kezébe levelek mennek, vagy tanácskozásokat értene, vagy embereket jártatnak, mely mind az hazának, és a mi kegyelmes urunknak és ő ngának ártalmakra lenne, nem csak megjelenti ő ngának, hanem embereket megfogja, ő nga kezébe küldi, a leveleket a szerént és a dolgot is megjelenti. 6-or A Szt. Erzsébeti udvarházat ő nga, a mi kegyelmes urunk, azon egy faluban való jobbágyokkal, melyben vagyon jobbágy numero 57, ehez hozzáadván Szt. Abránt, melyben jobbágy vagyon nro 5. Sárdi portiot nro 1, — magyar Sákodi portiot nro 1. Héjasfalvit, nro 4, N. Solymosit n-ro 6, mely téssen in summa jobbationes n-ro 70, noha nem tartoznék véle, de fejedelmi kegyelmességéből remittálván kegyelmesen Pécsi Simonnak és feleségének Barabási Kata asszonynak, hogy azokat életekig birhaszák; ezért Pécsi Simon is és felesége Barabási Kata tesznek le a kegyelmes urunknak ő ngának 1000 tallért, ugy hogy Pécsi Simon és Barabási Kata asszony holtok után azon summát letévén, vagy a fiscus, a vagy a kinek ő nga a mi kegyelmes urunk conferálná, haeresek és posteritások avagy legatariusok tartozzák felvenni, és azon udvarházat, jószágot kezekből kibocsátani. Ha pedig életekben is azon udvarháznak, józágnak

collatioját valamely hivének eltalálná a kegyelmes urunk ő nga conferálni, a statutiot pure engedik benne peragálni; míg birják is a jószágot, addig is nem pusztítják, kevesítik, sem senkinek abban el nem adnak, idegenitnek, sem gondviseletlenségek miatt szántszándékkal el nem vesztenek. Továbbá noha a fiscus minden jószágát igaz törvény szerint apprehendálta sententiával via juris Pécsi Simonnak, és non de necesse, mindazáltal az mi kegyelmes urunk ő nga kívánságára, és hol ő nga akarni fogja, káptalan vagy mások előtt in perpetuum renuncial Pécsi Simon, hogy semmi névvel nevezendő tulajdonithatandó just magának haernessinek, posteritasiknak, avagy legatariusiknak sem nyilván sem titkon az ő nga kegyelmessége nélkül semmi jószágban fen nem tart. Mely conditiok szerént löttünk kezesek Pécsi Simon személyéért az mi kegyelmes urunknak ő ngának. Barcsai Sigmond 1000 ftig ad fl. 1000. Mindszenti Gábor 1000 ftig, ad fl. 1000. Nemes Tamás 1000 ftig, ad fl. 1000. Daniel Mihály 1000 ftig, ad fl. 1000. Ugron Pál 1000 ftig. Apafi Györgyné és fia Apafi István 1000 ftig. Bagothai István 1000 ftig. Kálnoki István 500 ftig. Orbán Péter 1000 ftig. Thordai János 500 ftig Damokos Pál 500 ftig. Henter András, Székely Boldizsár, Mihácz Demeter, és Kis-Pál Bálint együtt és egyaránt 1000 ftig, Derzsi Mihály 500 ftig. Menyhárt György 400 ftig. Veres György 100 ftig. Gál György 100 ft. Bu Tamás 100 ftig. Szép Antal 100 ftig, Vajda András 100 ftig, Gálfi Márton 100 ftig. Ugy hogy ha ez elébb megirt pontok és conditiok ellen vel in toto, vel in parte, vétene Pécsi Simon, eo facto halál légyen afején érette, és ha személye szerént mi kezesek ötöt a mi kegyelmes urunk ő ngának kezébe nem vihetnök, az elől megirt 10,000 forintot ezen szerint, a mennyi rész summáig mindenikünk kezes lött, ő nga a mi kegyelmes urunk mi rajtunk kezeseken megvétethesse és jószágunkon csak simpliciter exequaltathassa, contradictione inhibitione repulsione, nec ullis aliis juridicis remediis obstare . . . quoquomodo volentibus; mely dolognak erősségéért és bizonságára adtuk a mi hitünk szerént iratott kezes levelünket ő ngának az mi kegyelmes urunknak kezünk írásával és pecsétünkkel megerősítvén. Datum Bisztricii die 11-a Novembris A. D. 1638. ¹⁾

Ezen kemény kezeség mellett Pécsi kővári fogságából kisza-

1) Az eredeti okmány Szebenben a fiscale Archivumban, 148 fasc. F betű, 11 ser.

badult. A feltételeket elfogadta, s arról 1639 máj. elején a közügyek igazgatójával következő okmányt formuláltak.

Nos Requisiteiros ect. Capituli ecclesiae Albensis Tranniae. Damus pro memoria. Quod spectabilis ac magnificus Dnus. Simon Pécsi de szent. Erzsébeth, ab una, parte vero ab altera generosus Dnus. Joannes Sárosi de Poka, Causarum Fiscalium in Trannia director, nomine et in persona dictae, suae celsitudinis, coram nobis personaliter constituti, matura primum inter sese deliberatione praehabita, sponte ac libere, oraculo vivae vocis ipsorum proprio coram nobis fassi sunt, retuleruntque in scriptis hungarico idiomate, tali sub tenore, ac primum quidem dictus dominus Simon Pécsi 1-o Mivel immár Isten kedvem ellen is az igazságot velem megemertette, abban állhatatos, tökéletes és nem képmutató leszek. 2-or Sem titkon sem nyilván szóval, irás, izenet és egyezés által senkivel nem practicálok és olyanokkal oly dolgokban nem társalkodom, sem nem elegyitem magamat, a melyért derekas és helyes suspitiót vonhatnék, szerezhetnék magamra, vagy csak suspicalodásra való okot is adnék valamire. 3-or Igaz tökéletes hazafi és hiva leszek ő ngának, a mi kegyelmes urunknak, s az ő nga hűsége mellett életemet is elfogyatni kész leszek. 4-er Valahonnan kezembe levelek jönnek vagy valakinek, vagy valakik embereket jártatnának, kik mind az hazának, s az ő ngának méltóságos személyének is ártalmára lennének, nem csak megjelentem, hanem az olyanokat megfogom, és ő ngának kezébe küldöm; ha levél volna nálok, azokat is beküldöm, s az dolgot is ő ngának megjelentem. 5-ör 10,000 ftig kezeseket állítok ez punktumok szerént, ha csak négy zálogos fő és nemes emberek lehetnek is úgy, hogy ha in toto, vel in parte ezek ellen véték, ha kézbe nem hozhatnak, a summát is megvehesse ő nga a kezeseken, magamnak halál legyen a fejemen. 6-o Noha a fiscus minden jószágomat igaz törvény szerint apprehendálta, és sententiával via juris exequaltatta, mindazonáltal non de necesse, sed pro bene esse, in perpetuum annak renunciálok, semmi névvel nevezendő, tulajdonithatandó just magamhaereseimnek, posteritásimnak fenn nem tartok. E contra praenominatus item Dnus director retulit hoc modo: A fiscus is noha nem tartoznék vele, mindazonáltal Szent. Erzsébetet udvarházastól 53 jobbágyival, Szent. Ábrahám portiót 5 jobbágygyal, Sárdit egy, Magyarzásokot 1 jobbágygyal, Héjasfalvit 4 jobbágygyal, Nagy-Solymosit 6 jobbágygyal, in summa 70 ház jobbágygyal kezébe bo-

csátja magának és feleségének Barabási Katának életekig úgy, hogy mostan deponáljanak 1000 tallért, és holtuk után a fiscus a summát letévén, vagy az, a kinek conferálja, tartozzanak felvenni haeresi, successori, legatariusi. Item: ha még életekben a perennálitást valamelyik hívének találná conferálni ő nga, pure engedjék perágálni a statutiót. Ezt is hozzá tévén kegyelmesen ő nga, hogy az országban az hová szüksége tartja Pécsi urnak, szabadosan mehessen, járhasson, az orszgon kívül penig az ő nga hire és engedelme nélkül sem titkon, sem nyilván, ne mehessen. Prout et eadem utraeque partes coram nobis personalibus eorum adstantiis in scriptis, et propriis eloquiis hujusmodi fassionem instituerunt, celebrarunt, transegerunt, et concordarunt, Harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum Sabbatho proximo ante Dominicam Cantate. A. D. 1639. ¹⁾

Pécsi után az üldözés leginkább Orbán Ferencz, Udvarhelyszék jegyzőjét érte, mint a ki Eössynek sogora volt. Dézsről Szamosújvárra vitetett; azonban, két év mulva szintén reformátussá lön, miért jószágait visszakapta, s a fejedelem udvarmesterévé lett. ²⁾

Szentmiklósi Mihály (szül. 1603. † 1668.), mint Pécsi Simon udvari papja, szintén fogságra esett, Fogarasba záratva el; de mert református vallásra tért, kiszabadult, s Maros-vásárhelyi pappá lön. ³⁾

Hogy nőket is notáztak, arra nézve is hozunk fel példákat:

Kornis Borbára, Szt. Benedeki Paczolni Péter özvegye, szintén notáztatván, elvesztette H. Szt. Pált, H. Szt. Pétert, Bágyot s még néhány falu felét, mit 1644 sept. 25-én buni Bethlen János kapott el. ⁴⁾

Keresztesiné, mint szintén notázott, Hunyad-megyében elveszté Magyar-Brettyét s hozzá tartozó jószágait, mit azonban fia 1649 decz. 10-én visszanyert. ⁵⁾

A szombatosok üldözése I. Rákoczy György halálával nem szünt meg; fia, II-ik Rákoczy György, ha körülményei engedik, szintén folytatta volna. Csak hamar trónra lépte után 1652 sept. 19-én kiadott rendelete által megkezdté volt fellépését, ⁶⁾ de dolgaiba bele zavarodván, felhagyott vele; a főbb családok is fel-

1) Az eredeti a fejevári káptalau levéltárában. Jos. Kemény, Diplomatar. VIII. 191. Supplement. Diplomatar. X. 78. Kijött „Nemzeti társalkodó“ 1835 II. p. 273—276. — 2) Szalárdi, sir. kronik. 135. Erd. Tört. Adatok IV. 50. — 3) Jos. Benkő, gen. Transilv. II. 243. — 4) Kemény App Dipl. XVIII. — 5) Kemény App. Dipl. XVIII. — 6) Kemény not. Cap. I. 246.

hagytak jószágaik koczkáztatásával, a hitágazat további fentartása egészen a népre hagyatott, minélfogva a nemzeti fejedelmek alatt a szombatosok üldözése abban hagyatott.

Ez idő után már csak a nép között, lappangva élt a szombatoság eszméje, mint ilyen nem a történelem, hanem a bíróság nyomozásának lett tárgyává. Azonban, hogy még 1729-ben Maros-és Udvarhelyszék némely faluiban, — többek közt Nagy-Ernyén és Bözöd-Újfaluban — oly nyíltan üzték, hogy megtérítésökre jezsuitákat küldtek ki, azt feljegyezve látjuk. ¹⁾ Hogy ezen időben, 1728-ban, Pál János tordai polgár a szombatoságért javait veszti, szintén meg kell említenünk. ²⁾ Hogy a székelyföld egy pár falujában szombatosok ma is vannak, az nyílt titok. Az őket megközelítő laikusok szertartásaikról sokfélélt tudnak beszélni. A mi elbeszésünk itt megszakad.

Kővári László.

1) Illia, Ortus et Progressus. 52. — 2) Okl. Fiscale Archiv. fasc. 300. S. betfi.

XIX.

Tévedésünk a népnevelés ügyében.

(Értekezés.)

Nem igen van ügy, mely körül napjainkban nagyobb munkásságot látnánk, mint a népnevelés körül; államok, vallásfelekezetek és egyes emberek szép buzgalommal versenyeznek megvinni ez ügynek áldozataikat. A népiskolák érdekében, a nép nevelése s különösen tanítása körül, a tanítás eszközeinek és módjának tökéletesítésében nagyobb haladást tapasztalunk; a min lehetetlen nem örvideni annak, ki a mivelődés terjedését szivéből óhajtja. Azonban hajlandók vagyunk, épen a nagy buzgalomnak és akaratnak tulajdonítani azt az igen lényeges tévedést, melyet ez úttal felmutatni szándékszunk.

A népiskolák körüli intézkedéseinkben nem vesszük tekintetbe magát az iskolát; nem itéljük meg, hogy az tényleg létező körülményeink közt mit tehet; nem vesszük tekintetbe azokat a körülményeket, melyekben a falusi iskolák növendékei vannak; s azt a szerény kört, melyben az iskolából kiléptökkel élni fognak, s nem azt a készütséget és képességet, melylyel birniok kell, hogy a szerény körben, melyben életök lejár, becsülettel és helyesen mozoghassanak; hanem ideált állitunk fel, s ez ideál után menve, igen magas czélt tűzünk a falusi iskolák elibe; és hogy e czélt elérhessük, igen sok s azok között a falusi iskolákba épen nem illő tantárgyat vesszünk fel tervezeteinkbe s visszünk be az iskolákba. Épen ezt tartjuk tévedésnek.

Virgiliusnak „O fortunatos nimium . . . agricolas“ kezdetű jellemzése épen nem találván a mai társadalom legalsóbb rétegére, a falusi iskolának volna feladata és célja oly népet képezni, mely a két ezer évvel ezelőtt festett képet tükrözze vissza minden időben; s épen ezért a falusi iskolának mindenekelőtt nevelő intézetnek kellene lenni, mely a növendékben az embert ve-